

Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi*

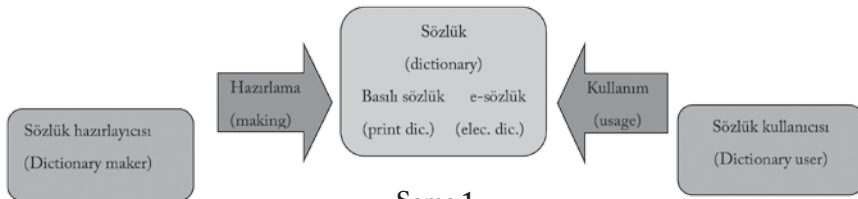
ERDOĞAN BOZ**

ÖZ

İnsanların sözlüğe ihtiyaç duyup sözlük hazırladıkları ve kullandıkları çağlardan bugüne sözlükler, dört temel evre geçirmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir: “Tablet sözlükler” (tablet=stone dictionary: İlk Çağ sözlükleri), “basılı olmayan sözlükler” (non-print dictionary: sözlü sözlükler), “basılı (geleneksel) sözlükler” (in book=print dictionary: yazılı sözlükler), “elektronik sözlükler” (electronic dictionary: elektronik=dijital-bilgi/İnternet çağı sözlükler). Bu evrelere bağlı olarak sözlüklere ilişkin bütün ögeler zaman içinde değişmiştir. Basılı sözlüklerden e-sözlüklere geçilen bu zaman diliminde, birçok değişim arasında, özellikle sözlük kullanıcısı edilgen durumdan etken duruma geçmiştir. Söz konusu değişim sonucu yeniden şekillenen kullanıcı-sözlük ilişkisinin temel kavramlardan yola çıkılarak tek dilli genel sözlükler üzerinden irdelenmesi ve kimi sorunlara dikkat çekilmesi gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Sözlükbilimi, sözlük, sözlük hazırlayıcısı, sözlük kullanıcısı, sözlük kullanımı

Sözlükler, hazırlanma ve kullanım süreçleri dolayısıyla hazırlayıcı ve kullanıcılarla sürekli bir ilişki içerisinde. Bu nedenle sözlükler, hazırlayıcı ve kullanıcılardan bağımsız olarak değerlendirilemez.

Şema 1

Yazının başlığı her ne kadar “Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi” ise de –yukarıda temas edildiği üzere– hazırlayıcı bu şemanın dışında tutulamaz. Konuya ön-

* Bu makale, 4-5 Eylül 2015 tarihinde “İç Anadolu Dilcileri Sürekli Çalıştayı-II”de sunulmuş bildirinin yeniden düzenlenmiş hâlidir.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ESKİŞEHİR
E-posta: erdoganboz@ogu.edu.tr

celikle bu şemanın merkezinde olan sözlük ve onunla ilgili belli başlı kavramları açıklamakla başlamak gerekir. “Sözlük nedir?” sorusuna çok kapsamlı bir cevap arayan Bergenholtz, çalışmasında eriştiği birçok tanımdan yedi farklı tanıma öne çıkarır, bunları uzun uzadıya tartışır ve sonuçta iki farklı sözlük tanımı yapar:

i. Metin alımlama, metin üretimi veya çevirisiyle ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde başvurulabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır.

ii. Metin alımlama, metin üretimi veya çevirisiyle ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde başvurulabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren ve her biri özgün bir sözlük tanımıyla ilişkili birçok sözlükten oluşan sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır. (2014:18-19)

Sözlükbilimi (lexicography), sözlükler ve diğer başvuru kaynaklarını inceleyen akademik bir uzmanlık ve profesyonel bir çalışma alanıdır. *Sözlükbilimi*, *uygulamalı sözlükbilim* (lexicographic practice) *sözlük hazırlama* (dictionary-making) ve *teorik sözlükbilim* (lexicographic theory) *sözlük araştırması* (dictionary research) olmak üzere iki temel kola ayrılır. *Sözlük hazırlama*; alan araştırmaları, tanımlama ve sunma konularını üzerinde durur. *Sözlük araştırması* ise; sözlük tarihi, tipolojisi, eleştirisi ve kullanımı konularıyla ilgilenir. Ancak ikisi arasında sınır belirlemek güçtür ve bu iki alan mesleki eğitimde, topluluklarda, konferanslarda ve yayınlarda birbirlerini destekler (Hartmann ve James 2002:85-86). “Sözlükbilimi, her biri kendine özel teori ve uygulama alanına sahip birçok alt dala ayrılır. Bu dallardan biri de *tek dilli sözlükbilim*dir (monolingual lexicography). Tek dilli sözlükbilimi, tek dilli sözlüklerin hazırlanması, tasarımı, derlenmesi ve teorisi ile ilgilenir” (Burkhanov 1998:156). Hartmann ve James, bu tanıma “kullanım ve değerlendirme”yi de ekler (2002:95). Tek dilli sözlük (monolingual dictionary) Burkhanov’a göre genellikle bir dilin sözlüksel öğelerinin, aynı dil kullanılarak tanımlandığı dilbilimsel bir sözlüktür (1998:155).

Genel sözlük (general dictionary) dil öğelerinin tamamının kapsamlı bir tanımını sunmayı amaçlayan bir çeşit başvuru kaynağıdır. Genel (veya genel amaçlı) sözlükler birçok farklı işlevi (anlamsal bilgi, heceleme ve deyimlerin kullanımı vb.) yerine getirir. Bu yüzden kullanıcının değişik başvuru ihtiyaçlarını veya farklı kullanıcı gruplarının ihtiyaçlarını karşılar.

Sözlük hazırlayıcısı (dictionary maker, lexicographer), sözlüklerin değerlendirilmesi, kullanımı, derlenmesi ve tasarımında görev alan kişidir.

Sözlük hazırlama (dictionary making), sözlükbiliminin uygulamalı kolu ve profesyonel çalışma alanıdır. Yapılan iş, genelde alan çalışması veya ham verilerin toplanması ve kaydı; tanım veya metin düzenleme, sunum; ürünün yayımlanması gibi üç temel aşamadan oluşur.

Sözlük kullanıcısı (dictionary user), bir sözlüğe müracaat eden kişidir.

Sözlük kullanımı (dictionary use), bir sözlüğe müracaat ile ilgili eylemlerin toplamıdır. (Hartmann ve James 2002: 61)

1. Sözlük Kullanımı Araştırmaları (Dictionary Usage Research)

Sözlük kullanımı ve kullanıcısı konusunda dünyada ve Türkiye’de birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmaların temel amacı, sözlüğün hedef kitlesi olan kullanıcının profilini belirlemek ve kullanıcı ihtiyaçlarını tespit etmektir. Böylelikle sözlüklerin mükemmelliğini artırarak faydayı en yüksek noktaya çıkarmaktır.

Sözlük kullanımı ve kullanıcısı konusunda toparlayıcı son çalışmayı Nesi gerçekleştirmiştir. Nesi’ye göre sözlük kullanımı önceden yaygın bir araştırma konusu değildi. Ona göre Welker’in (2010) araştırmasındaki 320 deneysel sözlük kullanımı çalışmasının yalnızca 6’sı 1980 öncesine aittir.

Son yıllarda giderek artan çalışmalarda ise, iki eLex (electronic lexicography) konferansında (Granger ve Paquot 2010; Kosem ve Kosem 2011) ve AF-RILEX, ASIALEX ve EURALEX konferanslarında da, daha çok “yerel ve bölgesel olarak tasarlanmış ve belirli bir kesime hitap eden elektronik sözlükler” üzerine odaklanılmıştır (2013: 63). Bu konuda son bir not olarak H. E. Wiegand’ın sözlük kullanımı araştırmalarına ilişkin geliştirmiş olduğu teoriyi¹ (1988) hatırlatmakta yarar var (Svensén, 2009:478-479). Nesi’nin Welker’e (2010) dayandırdığı tespite göre sözlük kullanımı üzerine yapılan araştırmalarda kullanılan başlıca altı yöntem vardır:²

a. Anket Çalışmaları (Questionnaire Surveys)

Katılımcıların (ankete katılanlar) kullanım alışkanlıkları ve tutumları hakkında en etkin ve en çok kullanılan yöntemdir. Ancak anket yönteminin anket katılımcılarını yönlendirmesi ve anketi yapanlarla katılımcıların aynı kavram ve terminolojiye sahip olmamaları önemli bir sorundur (2013: 63). Örnek bir anket için Crystal’ın “Kullanıcı ve Hazırlayıcı İçin İdeal Sözlük” üzerine hazırladığı bir yazısında Quirk’in 220 İngiliz üniversite öğrencisine yönelttiği şu sorular dikkat çekicidir:

Sözlük kullanmaya yönelten en son konu, Ortalama kullanım sıklığı, Belirli bir sözlüğe başvurma merakı, Genellikle başvurulan sözlük, Kişinin sözlük sahibi olması, Hem İngiliz hem de Amerikan sözlüklerine ilişkin bilgi ve eğer varsa tercih esası, Ebeveyn evinde sözlük sahibi

¹ Bu teorinin özü, “Farklı tipteki sözlükler, farklı tipteki kullanıcılar tarafından kullanılır” görüşüne dayanmaktadır.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. (2013: 62-74).

olma ve kullanma, Kişinin en son sözlük kullanma nedeni, Kişinin en klasik sözlük kullanma nedenleri, Kişinin istediği şeyi bulma başarısızlığı, Kişinin bir sözlüğü geliştirmek için önerileri, Tanınmış yazarlardan alıntı olmalı mı?, Tanımların anlaşılabilirliği, Kişinin kendi bilgisine göre tanımların yeterliliği, Sözlüğün sesletim için kullanımı, Sesletim sembollerinin yeterliliği ve anlaşılabilirliği, Sözlüğün eşbiçim kümesi bilgisi için kullanımı, Sözlükler iyi bilinen sözcükleri bile içerecek şekilde eksiksiz mi olmalı?, Sözlükler ansiklopedik girdiler içermeli mi?, Sözlüğün köken bilgisi için kullanımı, Sözlükler Amerikan İngilizcesi sözcüklerini içermeli mi?, Sözlükler argo sözcükler içermeli mi?, Sözlüğün eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcükler için kullanımı, Sözlüğün eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcükleri bulmak için yeterliliği, Sözlükler bölgesel ağız sözcükleri içermeli mi?, Sözlükler söz dizimsel ögeler ve deyimler içermeli mi?, Kişinin bir sözlüğü geliştirmek için daha fazla önerileri. (1986:75-76)

Boz ve Demirtaş Aslan tarafından yapılan bir çalışmada öğretmenlerin sözlük kullanımı konusundaki tutum ve davranışları anket yöntemiyle tespit edilmişti.³

b. Röportajlar (Interviews)

Nesi tarafından sıralanan bir diğer yöntem röportajdır. Ancak uzman ve zaman açısından maliyeti yüksek olduğu için nispeten daha az kullanılan bir yöntemdir.

c. Gözlemler (Observation)

Birkaç katılımcı ile gerçekleştirilir, bugüne kadar daha çok 5-6 kişilik gruplar gözlemlenmiştir. Katılımcıların kullanım alışkanlıklarını derinden incelediği için anket yöntemine göre daha başarılı bulunmaktadır. Bu yöntemle katılımcıların davranışlarını -bizzat kendilerinin açıklamalarına gerek kalmadan- yansıtan bilgiler toplanabilmektedir. Dolayısıyla yanlış anlaşılmalardan ve yanlış yorumlardan arındırılmış bir sonuca gidilebilir.

Bu konuda yeni gelişmeler olduğunu ve gelişmiş teknikler kullanıldığını belirtelim. Gelişen bilgisayar teknolojisine bağlı olarak “tuş basım yöntemi” kullanılarak farklı sözlük ara yüzlerindeki arama güzergâhları incelenmiş ve “göz takip yöntemi” ile de sözlük kullanıcılarının sözlük sayfasındaki hangi alanları, hangi sırada ve ne kadar süreyle gözle(mle)dikleri (göz teması sağladıkları) tespit edilmiştir. Ancak her iki yöntem de yapay koşullarda sınırlı sayıda katılımcıya uygulanmıştır. Buna rağmen anket yönteminde gizli kalmış birçok veri bu yolla elde edilmiştir.

³ Bkz. Erdoğan Boz ve Ayşe Demirtaş Aslan (2011). “Türkçe Öğretmenlerinin Sözlük Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 3, s.65-134.

d. Tutanaklar (Protocols)

Bu yöntemde hem sesli hem de yazılı tutanaklar kullanılmaktadır. Sesli tutanaklar, katılımcıların sözlüğe müracaatları (sözlükten yararlanma) sürecinde düşüncelerinin ses yoluyla kayıt altına alınmasıdır. Bu sayede katılımcıların tutum ve davranışları çağrışım ve yorum bozulmalarına yol açmadan elde edilmektedir. Katılımcıların sesli düşünme becerileri sağlıklı sonuçlara ulaşmada çok etkilidir. Bununla birlikte verilerin toplanıp yazıya geçirilmesi de çok zaman almaktadır. Dolayısıyla bu yöntem sınırlı sayıda katılımcıya uygulanabilmiştir. Nesi ve Boonmoh (2009) 580 kişilik bir öğrenci grubundan ancak 8'ini tutanak yöntemini uygulamaya uygun bulmuşlardır.

Yazılı tutanaklar ise herhangi bir sınırlama olmaksızın ya serbestçe veya belli bir formata bağlı olarak (örneğin, çoktan seçmeli) yapılabilir. Genel olarak “sözlük kullanma nedenleri, aranan bilgi, kullanılan sözlük ve başvuru sonucu amaca ulaşıp ulaşılmadığı gibi” bilgiler kaydedilir. Bu yöntem çok sayıda katılımcıya uygulanabilmesine rağmen katılımcıların sözlük kullanırken yazılı tutanak tutmalarının zorluğu ve geçmişe yönelik tutanakların, katılımcıların sözlüğe başvuru ayrıntılarını unutmalarından (veya iyi hatırlayamamalarından) dolayı sorunlu olabilmektedir. Atkins ve Varantola (1997) katılımcı çiftleri ile bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Katılımcılardan biri sözlük kullanırken diğeri yazılı kayıt yapmıştır. Bütün bu kayıtlara rağmen kimi tutum ve davranışların gözden kaçırılması veya yanlış anlaşılması ihtimali olabilmektedir.

e. Testler ve Ödevler (Tests And Experiments)

Kişiyi sözlük kullanmaya sevk eden testler ve ödevlere dayalı bu yöntem, özellikle “sözlüğe en çok müracaat edilen, en az zaman harcanılan, en çok algılanmanın olduğu ve en çok söz varlığının akılda tutulduğu durumlar”a yönelik karşılaştırma amaçlı araştırmalarda, birçok verinin kısa zamanda elde edilmesine imkân sağlamaktadır. Katılımcıların günlük hayatlarında müracaat ettikleri sözlüklerle ödev sözlükleri değişebilmekte ve yine verilen ödevler, katılımcıların günlük okuma, yazma ve tercümelerine uygun düşmeyebilmektedir.

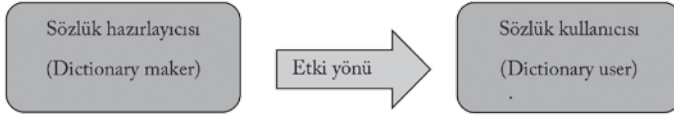
f. Günlük Dosyalar (Log Files)

Günlük dosyalar, kullanıcıların bilgisayarlarıyla olan etkileşimlerini dikkat çekmeyen bir yolla kayıt altına almaktadır. Günlük dosyalar (kullanıcının girdiği internet sayfaları) “geçmiş menüsü”nde belirli zaman aralığında deneysel veri olarak saklanabilmektedir. Bu yöntem tek başına sözlük kullanım amaçları hakkında bilgi sunmayabilir. Dahası kullanıcıların sözlüğe başvurusunun başarıyla gerçekleştiği bilgisini verse de bu sürecin kullanıcı açısından başarılı olup olmadığı bilgisini vermemektedir.

Bu yöntemlerden birini veya birkaçını bir araya getirerek yapılan bireysel araştırmalardan elde edilen sonuçları genellemek güvenli bir yol değildir. Sözlük kullanımı araştırmalarında, genellikle belirli şartlar altında belirli sözlük kullanıcı tiplerinin küçük gruplar hâlinde incelenmesine odaklanılmıştır. Farklı çalışmaları karşılaştırmak için benzer yöntemler kullanılmış ve benzer anket yöntemleri kullanan çalışmalara atıfta bulunulmuştur. Sonuç olarak bu araştırmalar şu sorulara cevap aramaktadır: “Sözlükler nasıl kullanılmaktadır? Sözlük kullanıcısı kimdir? Sözlükler nerede, ne zaman ve niçin kullanılmaktadır?” (Nesi 2013: 63-66).

2. Hazırlayıcı ve Kullanıcı İlişkisi

Sözlük kullanımına ilişkin araştırmaların giderek arttığı 1980 sonrası gelişmeleri dikkate almazsak sözlük hazırlayıcısı ve kullanıcısı arasındaki ilişki genel olarak tek yönlüydü. Bu ilişkide hazırlayıcı etken, kullanıcı ise edilgen konumdaydı.

Şema 2

Sözlük hazırlayıcıları, sözlüklerini hazırlarken mutlaka kendilerine devredilen bir sözlük mirasından faydalanmışlardır. Hemen hiçbir sözlük tamamıyla özgün değildir. Her sözlük daha önce yazılmış olan sözlüklerden önemli oranda izler taşır. Sözlüklerde metinler arasılık, dikkatle incelenmesi gereken bir konudur.⁴

Asıl konuya dönülecek olursa, sözlük hazırlayıcıları, bilişim çağına dek sözlük hazırlama sürecinde kullanıcılarla istenilen düzeyde temasa geçememiştir. Sözlük hazırlayıcısının, kullanıcıya ilişkin bilgisi daha çok sezgisel kalmıştır.

Şema 3

Çağımızda sözlük kullanıcısı artık sözlük hazırlayıcısı ile temasa geçmek ve sözlüğe müdahil olmak; sözlükleri ve sözlük hazırlayıcılarını denetlemek ve bu denetlemeyi de sürekli ve anlık yapmak istemektedir. Bunun için en uygun

4 Bkz. Şaziye Dinçer (2011). “Sözlükbirimlerin Oluşturulmasına Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Bakış Denemesi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 4, s.31-39.

ortam, internet ortamıdır. Sosyal medya sözlükleri başta olmak üzere kimi sözlük sitelerinde sözlük kullanıcılarının katkılarına imkân sağlanmakta ve sözlük kullanıcıları edilgenlikten kurtarılmaktadır. Bu tip katkılı sözlüklerin giderek çoğalacağı ve artık sözlüklerin kişisel bir çabanın ürünü olmaktan çıkarak toplumun katkısına ve denetimine açılacağı tahmin edilmektedir.

3. Sözlük Kullanıcısı (Dictionary User)

Nesi'ye göre Varantola sözlük kullanıcılarını üç ana gruba ayırır: Dil öğrenenler, Uzman olmayan (genel) kullanıcılar, Uzman (örneğin tercümanlar) kullanıcılar (2013: 66).

3.1. Kullanıcı Profili (User Profile) nedir?

Kullanıcı-sözlük ilişkisini etkileyen değişkenler ve kullanıcı profilini belirleyen temel ölçütler şunlardır: Kullanıcının yaşı, ana dili, ikinci veya yabancı dili, dildeki beceri seviyesi, eğitim seviyesi, sözlük kullanma becerisi, görevi/sıfatı/mesleği (öğretmen, öğrenci, tercüman, yolcu, kelime oyunu oyuncusu vb.), konumu (coğrafi olarak, evde, iş yeri ve eğitim kurumlarında vb.) (Nesi 2013: 66).

Hartmann ve James ise kullanıcı görünümü (user perspective) başlığında ele aldıkları bu konuda kullanıcı özelliklerini şöyle sıralarlar: Kullanıcının statüsü (konumu), geçmişi, tecrübesi, başvuru kaynaklarına ilgisi, bu kaynakları (sözlük) tarama yöntemlerini bilmesi ve sözlüklerdeki kullanım bilgilerini kullanabilme becerisi (2002: 152).

Başta basılı sözlükler olmak üzere e-sözlük kapsamına giren bütün sözlük siteleri, kurumsal ve özel kimliklerine ve sunduğu hizmetlerin kalitesine ve türüne bağlı olarak çok değişik kullanıcı profiline sahiptir. Sözlük hazırlayıcıları, sözlük hazırlama sürecinde temelde iki ölçütü dikkate alırlar; kullanıcı profili ve kullanıcı ihtiyaçları. Tek dilli genel sözlük hazırlayıcıları için kullanıcı profilini çıkarmak yani hedef kitleyi (geniş ve çok farklı özellikleri sahip kullanıcıları) belirlemek ve bütün hazırlıkları buna göre şekillendirmek oldukça zor ve riskli bir iştir (Crystal 1986; Svensén 2009; Nesi 2013).

3.2. Kullanıcı Niçin Sözlük Kullanır?

Kullanıcılar herhangi bir problemi çözmek amacıyla başka bir işle meşgul iken sözlüklere müracaat etmektedirler.

Sözlükler bir dili anlamak veya yeni kelimeler öğrenmek amacıyla kullanılsa da sözlük kullanımı genel olarak algısal ve üretimsel olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma; algısal yazma ortamında okuma, algısal konuşma

ortamında dinleme, üretimsel yazma ortamında yazma, üretimsel konuşma ortamında konuşma şeklindedir.

Geleneksel tek dilli genel sözlükler, ana dilindeki kişilerin algısına yönelik bir yapıya sahiptir. İki dilli sözlükler ise hem algısal hem de üretimsel özellik gösterirler. Genel sözlük kullanıcısı, gazete ve dergi okuma, radyo dinleme ve TV izleme, kelimelerin anlamlarını çocuklarına açıklama, ödev yapma ve mektup yazma, kelime oyunu oynama, rapor yazma ve çalışma ayrıca keyif için okuma gibi durumlarda ortaya çıkan ihtiyaca bağlı olarak sözlük kullanmaktadır (Nesi 2013:67).

3.3 Kullanıcılar Hangi Tip Sözlükleri Tercih Eder?

Sözlük kullanıcılarının sözlük tercihleri çok derinlikli ve çok bilinçli değildir. Kullanıcılar sözlükleri içeriklerine göre tek dilli veya iki dilli sözlükler ve yapılarına göre basılı veya e-sözlükler olmak üzere genelde iki kategoriye ayırır. Bu ayırım bilinçli bir eylem olmaktan çok eğitim sürecinde edinilen tecrübeye dayanır. Günümüzde çoğu kullanıcı müracaat ettiği sözlüğe ilişkin (ister basılı ister e-sözlük olsun) hemen hiçbir teknik bilgiye sahip değildir. Bu tespit bilinçli sözlük kullanıcısının ne kadar az olduğunu göstermeye yeter. Şu kabul edilmeli ki, internet ağı yaygınlaştıkça ve taşınabilir elektronik aletlerde çevrimiçi sözlüklere ulaşım imkânı arttıkça kullanım çabukluğu, kolaylığı ve maliyeti nedeniyle basılı sözlükler kullanımdan düşecek ve e-sözlüklere olan rağbet giderek artacaktır. Günümüzde artık genel kullanıcılar yanında birçok uzman kullanıcı da gerekmedikçe basılı sözlük kullanmamaktadır.

3.4. Kullanıcılar Sözlükte Ne Tür Bilgileri Arar?

Sözlükte aranan bilginin ne olduğu, kullanıcı profiline ve ihtiyacına göre değişebilir. Uzman olmayan çoğu kullanıcı için kelimenin temel anlamı dışında, diğer bilgilerin önemi yoktur ve dikkat çekmez. Uzman kullanıcının aradığı bilgi ve özellik, sözlük yapısına göre ikiye ayrılabilir:

- i. “Zengin erişim profili (access profile); alfabetik dizin, içindekiler, kullanım kılavuzu, arka bölümdeki özel ekler veya dizinler” (Hartmann ve James 2002: 3).
- ii. “Zengin içerik (microstructure=parçacıl yapı); biçimle ilgili bilgiler; yazım, sesletim, dilbilgisel bilgi, sözcük türü bilgisi; anlamla ilgili bilgiler tanım, köken bilgisi, kullanım etiketi, örnek, çapraz gönderim vb.’dir.” (Hartmann ve James 2002: 94).

3.5. Kullanıcılar Sözlüklere Nasıl Ulaşır?

Sözlük kullanıcıları okuma, yazma, konuşma ve dinleme eylemleri sırasında sabit veya taşınabilir elektronik cihazlar aracılığıyla e-sözlüklere ulaşmaktadır.

Basılı sözlüklere ulaşım ise geleneksel yöntemlerle (fiziksel olarak) sağlanmaktadır.

3.6. Kullanıcı Niçin Sözlük Kullanır?

Fathi'ye göre "sözlükbiliminin işlevsel kuramı⁵ dikkate alındığında sözlük kullanıcıları sözlüğe bilişsel ve iletişimsel ihtiyaç durumunda müracaat eder. Bu durumlar kullanıcının gerçek ihtiyacını ve bilgi seviyesini gösterir, dolayısıyla sözlüklerin işlevlerini tanımlar. Sözlükbilimciler bu bilgidan hareketle sözlüklerde ne tür bilgilerin olması gerektiğine karar verir" (2014: 96).

3.7. Kullanıcının Sözlük Bilinci

Sözlük kullanıcısının basılı sözlükler yerine çevrimiçi sözlüklere yönelmesi önemli bir sorunu gündeme getirmiştir. Özellikle öğrencilere çevrimiçi sözlük tavsiyelerini kim yapacak ve hangi sözlükleri tavsiye edecektir? Öğretmenlerin bilinçlendirilmesi ve yeni oluşan sözlük kültürü hakkında bilgilendirilmesi büyük önem taşımaktadır. İnternetin sınırsız ve yer yer güvensiz dünyasında, öğrencilerin olduğu kadar öğretmenlerin de sağlam rehberlere ihtiyacı olduğu muhakkaktır. Çevrimiçi sözlüklerin giderek revaç bulmasına karşılık sözlük kullanıcılarının bilinç düzeyinde özlenen gelişme maalesef olamamıştır. İnternette çevrimiçi sözlük kullananların büyük çoğunluğu, arama motorlarına yazdıkları sözcüklerin anlamlarını rasgele girdikleri sitelerde bulmaktadır. Sözlük kullanıcıları, bilinçli olarak belli siteleri ziyaret etmek yerine arama motorlarının sunduğu seçeneklere göre hareket etmekte veya popüler sosyal medya sözlük sitelerine müracaat etmektedir. Kendi öğrencilerimiz arasında yapmış olduğumuz sözlü soruşturmada, lisans düzeyindeki öğrencilerin, çevrimiçi sözlükleri kullanma konusunda hiç de bilinçli bir tercih içinde olmadıkları görülmüştür (Boz 2014: 33).

3.8. Kullanıcı Erişimi (User Access)

Sözlüklerin (kullanıcı açısından) acil başvuru kaynağı olması, bilgiye erişim konusunun önemini artırmaktadır. Erişim kavramı sözlüklerdeki hem bütüncül yapı (macrostructure) hem de parçalı yapı (microstructure) ile ilişkilidir. Kullanıcı sözlüğe müracaatında öncelikle maddebaşına daha sonra ilgili madde verilen türlü bilgiler içinden ihtiyaç duyduğu bilgiye çabucak erişmek ister.

⁵ "Sözlükleri hazırlarken sözlük kullanıcılarını dikkate alan" kuram üzerine Bergenholtz, Tarp, Nielsen ve Kaufmann gibi bilim insanları çalışmaktadır.

Bir e-sözlüğün, ideal bir başvuru kaynağı olarak işlevini yerine getirebilmesinin içerdiği bilginin çokluğuna değil, kolay ve hızlı bir şekilde erişilebilirliğine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla e-sözlükteki bir bilgi ancak kolay ve hızlı erişilebiliyorsa vardır. Günümüzde e-sözlüklerin basılı sözlüklere göre daha çok tercih edilmesinin nedeni de bu erişim kolaylığı ve hızıdır. Kullanıcı açısından önemli olduğunu varsayılan şu örneğe dikkat çekilebilir. Bugün çoğunlukla yazılı basında ve yer yer de kimi eserlerde (-) işaretiyle birleştirilmiş kelime çiftlerine sıklıkla rastlanır. Kullanıcı bu çiftleri aramak için sözlüğe müracaat ettiğinde çoğunlukla erişim olmayacaktır. Bu durumda sözlük ulaşılabılır olmasına karşın bilgi erişimi açısından kullanıcıya imkân sağlamayacaktır.

3.9. Kullanıcı Eğitimi (User Education)

Kullanıcıların, sözlük kullanma ihtiyaçları doğrultusunda kullanım becerilerini geliştirmek amacıyla yapılan eğitimidir. Batıda ortaokul ve üniversite düzeyinde kimi müfredatlarda ve ders kitaplarında sınırlı bir öğretim sağlanmaktadır. Daha gelişmiş sözlük bilinci ihtiyacı, kısmen çalışma kitapları ile ve öğretmenler için -nadiren olan- ve sıklıkla yayıncıların sponsorluğunda yapılan sınırlı seminerlerle karşılanır. (Hartmann ve James 2002: 70)

Birçok ülkede, sözlük kullanıcıları eğitim süreçlerinin herhangi bir döneminde sözlük kullanımına ilişkin ciddi bir eğitim almamıştır. Kimi ülkelerde bu eğitimin verildiği söylene de bilinçli bir sözlük seçimi, ulaşım ve erişim bilgisi verilmemiş ve eleştiri becerileri geliştirilmemiştir. Sözlük eğitimi konusunda örnek olması bakımından Raluca Sinu ve Corina Silvia Micu tarafından hazırlanan “Sözlükbilimini Öğretmek ve Sözlük Bilincini Artırmak için Kılavuz: E-Sözlük Kullanımı” adlı projeye bakılabilir.⁶ Bu projede sözlük bilincini artırmak ve sözlükbilimini öğretmek için yeni tasarlanan ve “Lexica” adı verilen e-sözlük tanıtılmaktadır.

Sonuç

Sözlükbilimi araştırmalarının temel amacı, kullanıcı dostu (odaklı) gelişmiş sözlükler hazırlamak ve/veya hazırlanmasına yardımcı olacak bilgileri sunmaktır. Sözlük hazırlayıcıları gelişmiş sözlükler için kullanıcı profilini ve kullanıcı ihtiyaçlarını bilimsel yollarla tespit etmeli ve bunu sürekli güncellemelidir. Bilgisayar teknolojisinin sürekli gelişme içinde bulunduğu bilişim çağında,

⁶ “Using a pilot e-dictionary to teach lexicography and raise dictionary awareness”, (Erişim tarihi: 29 Ağustos 2015), <http://c3.icvl.eu/disc/2013/icvl/documente/pdf/met/ICVL_ModelsAndMethodologies_paper23.pdf>

derlem tabanlı e-sözlükler kullanıcı dostu sözlükler için birçok imkân sunmaktadır. Bunun için sözlükbilimciler ve doğal dil işleme uzmanları özellikle yazılım uzmanlarıyla işbirliği yapmak zorundadır. Söz konusu işbirliği sonucu hazırlanıp kullanıcı hizmetine sunulan dünyaca meşhur sözlük siteleri, bu konuda örnek teşkil etmektedir.

Kaynaklar

- Aslan, Ezgi (2014). “Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)” *I. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, (yayımlanmamış bildiri) Sakarya.
- Bergenholtz, H. (2013). “Sözlük Nedir”, Çev. Ezgi Aslan, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 10, s.21-34.
- Crystal, David (1986). “The Ideal Dictionary, Lexicographer and User”, *Lexicography: An Emerging International Profession*, Ed. R. Ilson, Manchester: Manchester University Press, s.72-81.
- Boz, Erdoğan (2014). “Değişen Sözlük Kültürümüz”, *Türk Dili* 746, s.30-33.
- Burkhanov, Igor (1998). *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology*, Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Fathi, Besharat (2014). “Uzmanlar ve Uzman Sözlükbilimi: Bakış Açuları ve İhtiyaçlar”, Çev. Ezgi Aslan, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 21, s.91-112.
- Hartmann, R. R. K. ve Gregory James (2002). *Dictionary of Lexicography*, New York: Routledge.
- Nesi, Hilary (2013). “Researching Users and Uses of Dictionaries”, *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, Ed. Howard Jackson, New York: Bloomsbury, s.62-74.
- Svensén, Bo (2009). *A Handbook of Lexicography*, Cambridge: Cambridge University Press.

ABSTRACT

The Relationship Between Dictionary and Its User

Dictionaries have undergone four basic stages since the ages people made dictionaries and used them. These stages can be listed as follows: “Stone dictionaries”(antiquity dictionaries), non-print dictionaries (oral dictionaries), print dictionaries (conventional dictionaries), electronic dictionaries (Internet age dictionaries). All items related to dictionaries have changed in time as a result of the stages mentioned above. In this age, we experienced the shift from print dictionaries to e-dictionaries, and the dictionary users have become active among many changes. The aim of this article is to probe the relationship between the dictionary and its user that has reshaped as a result of change, employing basic concepts, and discuss certain problems.

Keywords: Lexicography, dictionary, dictionary maker, dictionary user, dictionary usage